ដំណើងអ្វីបន្តិចទេ ពីរឿងចុតហ្មាយផ្ញើទៅព្រះចៅណាប៉ូឡេអុងនោះ (អញ្ជើញអាន សៀវភៅ អាណាចក្រទី២នៅឥណ្ឌូចិន របស់លោកសាលឡេនីយ៉ា ទំព័រ៣៥៩ (Le second Empire Indochine par Charls Leyniard p.359) ។

នៅឆ្នាំ១៨៥៦ ព្រះបាទអង្គឌួងបានផ្ញើចុតហ្មាយនិងជង្វាយមួយទៀត ទៅថ្វាយព្រះចៅណាប៉ូឡេអុងទី៣ តាមរយៈកុងស៊ូលបារាំងនៅសិង្ហបូរីដដែល ។ ចុតហ្មាយនេះគឺជាចុតហ្មាតតវ៉ា និងទាញអារម្មណ៍អធិរាជបារាំងដែលទើបនឹងចូលកាន់កាប់ខេត្តខាងកើតនានានៃកម្ពុជាក្រោម ឲ្យដឹងថាកម្ពុជាក្រោមគឺជាដីរបស់ខ្មែរ ។ ព្រះអង្គសុំព្រះចៅអធិរាជប្រទេសបារាំងកុំឲ្យទទួល «អំណោយដី» ទាំងអស់ណាពីស្តេចអណ្ណាម ព្រោះសុទ្ធតែជាដីដែលបានលួចខ្មែរកម្ពុជាក្រោម (កូសាំងស៊ីន) ។

នៅឆ្នាំ១៨៦៤ ក្នុងពេលយាងទៅជួបឧត្តមនាវីដឺឡាហ្គ្រង់ឌីយ៉ែរ (Amiral de Lagrandière) នៅព្រៃនគរ ដោយមានលោកឌូដាដឺឡាហ្គ្រេជូនដំណើរផង ព្រះបាទនរោត្តមបានទាមទារយ៉ាងម៉ឺងម៉ាត់ ឲ្យបារាំងប្រគល់ខេត្តធំៗទាំងបីគឺ ៖ វិញឡុង (ដែលមានខេត្តលង់ហោរ ផ្សារដែក និងព្រះត្រពាំង / វិញឡុង សាដែក ត្រាវិញ) ចូដុក (ដែលមានរួមខេត្តមាត់ជ្រូក ឡុងសៀង កន់ថឺ និងសុកទ្រាំង) ហើយនិងហាទៀង (ដែលមានខេត្តពាម រ៉ាច់យ៉ា និងបាក់លីវ) ប្រគល់មកខ្មែរវិញ ។ ខេត្តទាំងបីក្រុមនេះ ត្រូវសន្ធិសញ្ញាឆ្នាំ១៨៦២ រៀបចំប្រគល់ឲ្យយួនអណ្ណាម ។ សន្ធិសញ្ញានេះខុសច្បាប់ទាំងស្រុង ដោយហេតុថាវាធ្វើឡើង ស្តីពីរឿងខេត្តទាំងឡាយរបស់ខ្មែរ ដោយមិនឲ្យខ្មែរដឹងផង ហើយប្រគល់ឲ្យទៅយួន ដែលពុំមែនជាខេត្តរបស់យួនម្តងណាសោះថែមទៀតផង (le traîté de 1862 est nul de plein droit puisqu'il réglait le sort des provinces cambogiennes, jamais reconnues comme annamites, à l'insu du Cambodge, et laissait encore à l'Annam) ។ ព្រះបាទនរោត្តមបានយាងចូលក្នុងប្រទេសវិញ នៅក្នុងខែតុលា១៨៦៤ ដោយបានទទួលពាក្យសន្យាពីបារាំងថា នឹងប្រគល់ខេត្តផ្តាច់ (Provinces détachées) ទាំងនោះឲ្យខ្មែរវិញ (ក្នុងករណីនេះសូមអានសៀវភៅ «ខ្មែរនៅកូសាំងស៊ីន» របស់លោកបារ៉ូលី (Cambogiens de Cochinchine par G. Barrault) ។

វគ្គទី២

ការកាន់កាប់ដោយខុសច្បាប់នៃយួនអណ្ណាម

ការដកស្រង់ដោយសង្ខេប នូវហេតុការណ៍ជាប្រវត្តិទាំងឡាយ បង្ហាញឲ្យឃើ

ញយ៉ាងច្បាស់ថា យួនអណ្ណាមពុំបានធ្វើចំបាំងដណ្តើម (Conquête) (កកន៖ សូមអញ្ជើញអានច្បាប់ផង ដើម្បីជ្រាបន័យពាក្យ Conquête នេះ ពិសេសច្បាប់អន្តរជាតិសាធារណៈ) នូវដីកម្ពុជាក្រោមឬដីនោះត្រង់ណាមួយដុំសោះឡើយ ការជ្រៀតចូលនៃពួកយួនអណ្ណាមមកលើផ្នែកនៃព្រះរាជាណាចក្រកម្ពុជានេះបានត្រូវមានឡើងដោយសារតែចំបាំងក្នុងស្រុក រវាងព្រះរាជវង្សានុវង្សនិងក្សត្រគ្រប់គ្រងរាជ្យ គឺចំបាំងនៃស្តេចបះបោរទៅពឹងយួន កីឯចំណែកស្តេចម្ខាងទៅពឹងសៀម ។

ជំហានទី១នៃការជ្រៀតចូលរបស់យួន ត្រូវផ្តើមឡើងនាពេលនោះ ដោយការញុះញង់របស់ក្សត្រីអណ្ណាម មហេសីរបស់ស្តេចជ័យជេដ្ឋាទី២ជាមេគំនិត ។ កីប៉ុន្តែដំបូងឡើយ គឺគ្រាន់តែជាសេចក្តីអនុញ្ញាត (Autorisation) ដែលព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ បានប្រទានឲ្យយួនអណ្ណាម តាំងហាងជំនួញនៅផ្នែកចុងខាងត្បូងបំផុតរបស់ប្រទេសកម្ពុជា គឺជាកំពង់ក្របី (បច្ចុប្បន្នព្រៃនគរ) និងមួយស៊ុយ (Moi Xu) តែប៉ុណ្ណោះ ។ ដោយសេចក្តីអនុញ្ញាតនេះ ក្សត្រីយួនអណ្ណាមដែលពុំមែនគ្រាន់តែមានឥទ្ធិពលលើសលប់លើព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ តែរហូតដល់ក្សត្រតំណវង្ស (បុត្រនិងចៅ) របស់ជ័យជេដ្ឋាទី២ផងទៀត អាចដឹកនាំយួនឲ្យចូលមកកាន់កាប់ប្រទេសកម្ពុជាផ្នែកនោះ ហើយតាំងលំនៅដោយស្រួល ។

តាំងពីពេលនោះមក បញ្ហាកំពង់ក្របី និងមុយស៊ុយ ទៅជាបញ្ហាមួយដោះស្រាយពុំរួច ។ តាមចុតហ្មាយរបស់ក្សត្រយួន ពេលនោះបានឲ្យដឹងថា ប្រទេសអណ្ណាមបានសុំប្រើប្រាស់ដីនេះតែក្នុងរយៈពេល៥ឆ្នាំប៉ុណ្ណោះ ដោយប្រទេសអណ្ណាមបានអះអាងហេតុថា ខ្លួនត្រូវការទ័ពរបស់ខ្លួនសំចតដើម្បីស្លអាវុធ (អញ្ជើញអានពង្សាវតាប្រទេសកម្ពុជា ក្បាលទី៣២) ។

បន្ទាប់មក ស្តេចប្រទេសខ្មែរបានសុំឲ្យស្តេចប្រទេសអណ្ណាមប្រគល់ដីកោះក្របី និងមួយស៊ុយ មកឲ្យខ្មែរវិញអស់ពីរលើក លើកទី១នៅឆ្នាំ១៦៩៥ ធ្វើឡើងដោយព្រះបាទអង្គតូ (ពង្សាវតារប្រទេសកម្ពុជា ច្បាប់ស្លឹករឹត ក្បាលទី៣២) និងលើកទី២នៅក្នុងឆ្នាំ១៦៥៣ ធ្វើឡើងដោយព្រះអង្គច័ន្ទ ។ ចំពោះការឲ្យប្រគល់វិញលើកទីមួយ ក្សត្រីជូជាតិយួនអណ្ណាមមេម៉ាយពីព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ បានឆ្លើយវិញថា ប្រទេសយួនអណ្ណាមកំពុងច្បាំងជាមួយប្រទេសចិន បានសេចក្តីត្រូវការជាចាំបាច់ចំពោះដីនោះ ហើយអង្វរខ្មែរឲ្យទុកដីនោះឲ្យយួនប្រើប្រាស់សិន ។ ក្សត្រីអណ្ណាមឈ្មោះជូមេម៉ាយពីព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ដដែលនេះ បានសន្យាយ៉ាងជាក់ស្តែងថា នឹងប្រគល់ដីទាំងនោះមកឲ្យខ្មែរវិញ ពេលណាអធិរាជាណាចក្រអណ្ណាមលែងត្រូវការ ។ លើកទី២ក្សត្រីជូ យួនអណ្ណាមមេម៉ាយពីព្រះបាទជ័យជេដ្ឋាទី២ដដែលនេះទៀតបានអង្វរករសុំឲ្យព្រះអង្គច័ន្ទ ទុកដីកោះក្របី និងមួយស៊ុយ នេះជាចំណែកដាច់មុខដែ-

ត្រូវបានទៅនាង ក្នុងឋានៈព្រះនាងជាក្សត្រីយានីប្រទេសខ្មែរ (មហេសីក្សត្រសោ-យរាជ្យព្រះនាមជ័យជេដ្ឋាទី២) ដោយដូរជាមួយខេត្តទាំងប្រាំដែលឲ្យព្រះនាង ។

ក្នុងរឿងនេះ បើសិនណាហើយយើងសន្មត់ថា សេចក្តីអនុញ្ញាតកាន់កាប់ (l'autorisation d'occupation) កោះក្របី និងមួយស៊ុយ អាចកែប្រែទៅជាសិទ្ធិចំណែកដាច់មុខ ត្រូវបានទៅមនុស្សម្នាក់ (droit d'apanage) ក៏ដោយចុះ ក៏គេពុំត្រូវភ្លេចទេថា សិទ្ធិនេះនៅតែនិងជាសិទ្ធិបុគ្គល (droit personnel) ប៉ុណ្ណោះ ពុំអាចបង្កើតបានជាសិទ្ធិកម្មសិទ្ធិណាមួយ សំរាប់សាម៊ីជនឡើយ តាមច្បាប់ខ្មែរ ។ សិទ្ធិនេះរលត់ទាំងស្រុងទៅតាមមរណភាពរបស់សាម៊ីជន ។

ដូច្នេះ ដីទាំងពីរចំណែកដ៏ធំនោះ បានធ្លាក់ចូលទៅក្នុងដៃរបស់យួនអណ្ណាមដោយឧបាយកល ។ ស្តេចខ្មែរឥតដែលបានបោះបង់កម្មសិទ្ធិនេះទៅឲ្យយួនអណ្ណាមម្តងណាសោះឡើយ ។

ក្រោយមកទៀត ពួកយួនមានបញ្ហានេះពង្រីកដីនៅប៉ែកខាងក្រោមនេះឥតឈប់ឈរ ដោយពួកវាបានឆ្លៀតធ្វើការនេះនៅក្នុងពេលណាដែលស្តេចខ្មែរឈ្លោះទាស់ទែងច្បាំងដណ្តើមរាជ្យគ្នា ។

គឺតាមរបៀបនេះហើយទើបបានជានៅក្នុងឆ្នាំ១៧៨៩ យួនអណ្ណាមចំនួន២ម៉ឺននាក់ ដែលបានចូលមកជួយច្បាំងឧបរាជនន់ទល់នឹងព្រះអង្គសូនោះ បានចូលទៅតាំងលំនៅដោយស្រួលនៅកូសាំងស៊ីន (កម្ពុជាក្រោម) ក្រោយពីស្តេចខ្មែរជាមេទ័ពខ្លួនបរាជ័យ ។

ដូចគ្នានេះទៀត នៅឆ្នាំ១៨៩៩ ពួកយួនអណ្ណាម២០,០០០នាក់ទៀត ឋិតនៅក្រោមបញ្ជាឧកញ៉ាឧរិទ្ធអែម ដែលរៀបចំច្បាំងនឹងស្តេច ក៏បានរត់ទៅតាំងនៅយ៉ាង «វាហី» នៅបៀងហ្វា និងព្រៃនគរ ក្រោយពីច្បាំងចាញ់ទ័ពរបស់ស្តេចខ្មែរ ។ នៅពេលនោះទៀត ក៏ក្សត្រីយួនអណ្ណាមអង្គជូ ទទួលសេចក្តីអនុញ្ញាតឲ្យជនរួមជាតិរបស់ព្រះនាង តាំងនៅក្នុងដីទាំងនោះដោយល្បិចកល ។

ក្រោយពីគិតទៅដឹងថា ខ្លួនមានចំនួនច្រើនល្មមហើយ ខ្លាំងល្មមហើយ ពួកយួនទាំងនោះក៏ចាប់ផ្តើមចែកដីទាំងនោះ ជាស្រុកតូចៗ ស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់យួន ដែលធ្វើឡើងផ្ទាល់នៅក្រោមការត្រួតត្រារបស់យួន ដែលឡើងផ្ទាល់ទៅមេទ័ពយួនម្នាក់ កាន់កាប់ទាំងអំណាចស៊ីវិលនិងយោធា ទាំងនៅព្រៃនគរ ។ ទោះបីពេលនោះ នៅក្នុងខេត្តយ៉ាងច្រើនខ្លះ ជនជាតិខ្មែរកាន់កាប់ជាផ្លូវការដោយមានងារជាចៅហ្វាយស្រុក ឬក្រឡាពាស ដែលជាគោរម្យងារស្រដៀងគ្នានិងគោរម្យងារយួន ហៅទ្រីភូ និងទ្រីហៀង ក៏គង់តែចេញឃើញច្បាស់ណាស់ទៅហើយ អំពីការទន្ទ្រានខាងនយោបាយនៃយួនមកលើខ្មែរដែរ ។ ព្រះរាជបល្ល័ង្កខ្មែរពុំអាចតបតការ

នេះបានឡើយ ដោយហេតុខ្លួនជាប់ចំបាំងក្នុងស្រុករវាងវង្សខ្លួន ។ ម៉្យាងទៀតនៅក្នុងរឿងនេះ យើងត្រូវនិយាយផងដែរ អំពីកម្មវិធីយួនធ្វើដីខ្មែរទៅជាដីអណ្ណាម នូវដីទាំងអស់ណាដែលខ្លួនគ្មានសិទ្ធិកាន់កាប់ ។ ឧបាយរបៀបទាំងនេះ យួនរំពូកយកមកប្រើក្នុងពេលថ្មីៗនេះទៀត ។

ឧទាហរណ៍ទី២នៃការវាតដីរបៀបនេះ ឋិតនៅក្នុងការចូលកាន់កាប់ (Prise possession) ឬដណ្តើមយកខេត្តមីថរ និងវិញឡុង ។ យួនអណ្ណាមបានបន្លំធ្វើទ័ពខ្មែរ ចូលកាន់កាប់ខេត្តទាំងពីរនេះអស់ពីរលើក ។ លុះមិនសំរេច ត្រូវយួនប្រើទៀតក្នុងឆ្នាំ១៧៥៨ ក្នុងការដណ្តើមយកខេត្តសុកទ្រាំង ។ កាលប្រវត្តិរបស់យួនបានបង្ហាញហេតុនៃការចូលកាន់កាប់ដីខេត្តទាំងពីរនោះ ថាមកពីខ្មែរសម្លាប់រង្គាល (Massacre) ជនជាតិយួនរស់នៅក្នុងប្រទេសខ្មែរ និងថាមកពីស្តេចខ្មែរកាន់ជើងការសម្លាប់រង្គាលនោះ ដោយបញ្ជាឲ្យច្បាំងបង្ក្រាបយួនរស់លើដីខ្មែរ ។

រឿងបាត់ដីមួយទៀត គឺកើតឡើងនៅក្នុងឆ្នាំ១៧៥៨ ដោយស្តេចឧទ័យ ធ្វើអនុប្បទានខេត្តសុកទ្រាំងនិងព្រះត្រពាំង (ត្រាវិញ) ទៅឲ្យប្រទេសអណ្ណាមតែម្តង ដោយទុកថាជាសោហ៊ុយនៃការជឿយហត់របស់យួន ក្នុងការជួយច្បាំងដណ្តើមបល្ល័ង្កឲ្យព្រះអង្គ ។ របៀបអប្រិយនេះ នាំឲ្យយួនបានចិត្ត ហើយលើកគោលសីមាទាំងកំ-ពោលឆ្ពោះមកទិសខាងជើង រហូតហ៊ានយកគោលសីមាទៅដាក់ព្រំដែនខេត្តចូដុក។ ដើម្បីបង្ការឲ្យការកាន់កាប់របស់ខ្លួននោះមានសន្តិសុខ យួនអណ្ណាមបានសាងបន្ទាយយ៉ាងមាំនៅសាដែក គុយឡៀយៀង និងនៅចូដុក ។

ដូច្នេះ ចាប់ពីដំណាក់ការមួយមកដំណាក់ការមួយជាបន្តបន្ទាប់គ្នា រហូតដល់ឆ្នាំ១៨៤៨ ពួកយួនអណ្ណាមបានតាំងទីជាស្ថាពរស្រេច នៅក្នុងខេត្តជាយដែនទាំងឡាយរបស់ខ្មែរ ដែលខ្លួនបានយកទ័ពទៅឲ្យកាន់កាប់ ក្នុងឱកាសខ្លួនចូលជួយធ្វើអន្តរាគមន៍នានាក្នុងរឿងផ្ទៃក្នុងរបស់ខ្មែរ ។

ចំបាំងទាំងឡាយនិងការបះបោរនានាប្រឆាំងនឹងយួនអណ្ណាម បញ្ជាក់យ៉ាងគ្រប់គ្រាន់ណាស់ទៅហើយថា គ្មានស្តេចខ្មែរណាមួយអង្គ គ្មានរាស្ត្រខ្មែរមួយរូបណាសុខចិត្តកាលនោះ និងព្រមបោះបង់កម្មសិទ្ធិនៃទឹកដីកូសាំងស៊ីនទៅឲ្យពួករុករានឡើយ រហូតដល់ធ្វើឲ្យលោកមូរ៉ា (Moura) សរសេរយ៉ាងក្បោះក្បាយអំពីទឹកចិត្តខ្មែរ តាមបន្ទាត់ទាំងឡាយ ដែលយើងសូមដកស្រង់ខ្លះមកជូនជ្រាបដូចតទៅនេះ ៖

«ប៉ុន្តែ បើខ្មែរបានបណ្តោយឲ្យគេពន្លះស្បែក (ដណ្តើមដី) ដោយគ្មានពាក្យអ្វីនឹងនិយាយនៅពេលនោះ តើត្រូវយល់ថាខ្មែរបោះបង់ចោលសំរាប់ពេលនោះនិងក្នុងអនាគត នូវការទាមទារឬ ? វិធានស្តីពីអាជ្ញាយុកាលផុតរលត់ពេល អាចឲ្យ(យួន)យកមកអនុវត្តដោយសមរម្យចំពោះរបៀបកំហែងយកដីកម្មសិទ្ធិរបស់អ្នកជិតខាងបា

នឬទេ?» ។

បន្ទាប់មក ក្រោយពីផ្តល់គំនិតខ្លះដែលនាំឲ្យរំខានដល់ការដណ្តើមយកមកវិញនូវអាណាខេត្តបាត់ដំបងនិងសៀមរាបអង្គរ ដែលសៀមប្លន់យកនោះ អ្នកនិពន្ធរូបដែលខាងលើនេះ គឺលោកមូរ៉ា បានត្រឡប់ទៅនិយាយពីដីកូសាំងស៊ីន (កម្ពុជាក្រោម)ម្តងទៀត ដោយលោកបានទាយ ហើយនេះប្រហែលអស់លោកខ្មែរ(ធំៗ) មិនទាំងនឹកឃើញ ឬហ៊ានហើបមាត់ថាផងទេថា ៖

«**...ហើយយើងសង្ឃឹមថាកាលៈទេសៈល្អនឹងមាននៅក្នុងថ្ងៃណាមួយពុំខាន ហើយយើងជឿទៀតថា រឿងក្តី(វិវាទ)នេះ នឹងអាចត្រូវបញ្ចប់ដោយសមធម៌ពុំខាន** » ។

ប្រទេសបារាំងពុំសូវភ្លេចឧត្តមគតិខាងលើនេះរបស់លោកមូរ៉ាណាស់ណាទេ តែចំពោះតែដីដែលសៀមកំហែងយកពីខ្មែរតែប៉ុណ្ណោះ ។ ថ្វីបើមានសេចក្តីស្នើការរបស់ព្រះអង្គច័ន្ទនិងព្រះបាទនរោត្តម ដែលបានទាំងសំរេចព្រះទ័យស្ថិតក្រោមអាណាព្យាបាលរបស់ខ្លួនក្តី ក្នុងគោលបំណងមិនត្រឹមតែដើម្បីបញ្ឈប់ការទន្ទ្រានពួកសៀមនិងយួន ប៉ុន្តែដើម្បីចូលកាន់កាប់វិញនូវអាណាខេត្តធំៗទាំងប្រាំមួយដែលបង្កើតជាកូសាំងស៊ីន (កម្ពុជាក្រោម)ផងនោះក្តី ក៏ប្រទេសបារាំងឥតបានធ្វើអ្វីនៅក្នុងន័យនេះ ដើម្បីខ្មែរសោះទេ ប៉ុន្តែត្រឡប់ទៅជាសប្បាយចិត្ត និងបញ្ចូលជាសម្ព័ន្ធនូវដីនេះធ្វើជាដីអាណានិគម ដីចំណុះខ្លួនវិញ ដោយលបធ្វើសន្ធិសញ្ញាជាមួយយួនចុះថ្ងៃ៥មថុនា១៨៦២ម្តង និងថ្ងៃ១៥មិនា១៨៧៤ម្តងទៀត ។

ហេតុការណ៍ទាំងឡាយជាប្រវត្តិសាស្ត្រចង្អុលបង្ហាញថា ប្រទេសកម្ពុជាឥតដែលយល់ព្រមបោះបង់ចោលកម្មសិទ្ធិលើដីនោះ (កម្ពុជាក្រោម) ដែលលោកមូរ៉ា ព្រមទាំងអ្នកនិពន្ធប្រវត្តិវិទូធំៗ ទទួលស្គាល់ជាឯកច្ឆន្ទថា ជាដីរបស់ខ្មែរម្តងណាសោះទេ ។ លើសពីនេះទៀត នៅមុនពេលបារាំងចូលត្រួតត្រាដីនោះ វាពុំមានព្រំដែនខណ្ឌប្រទេសកម្ពុជាបច្ចុប្បន្ននិងកូសាំងស៊ីនបច្ចុប្បន្ន (កម្ពុជាក្រោម)សោះទេ ។ ហេតុនេះសឲ្យឃើញថា មកទល់នឹងបារាំងចូលមកត្រួតត្រា យួនពុំអាចធ្វើដីខ្មែរផ្នែកនេះជាដីខ្លួន ហើយនិងធ្វើខ្លួនឲ្យទៅជាម្ចាស់ផុតសិទ្ធិតវ៉ាបានឡើយ ។ ព្រែកជីកវិញតេ ដែលបារាំងយកធ្វើព្រំដែននោះ គឺត្រូវជីកឡើងដោយពួកយួននិងខ្មែរ សំរាប់សេចក្តីត្រូវការរួមនៅសម័យនោះ សោតឯចៅហ្វាយខេត្តយួនដែលត្រួតត្រាការដ្ឋាននោះ ក៏បានទទួលស្គាល់ខ្លួនឯងថា «គាត់ទទួលដាវអាជ្ញាសឹកមួយ និងព្រះសង្ការ(ត្រា) ដើម្បីជាសក្ខីភាពនៃអំណាចយោធានិងស៊ីវិលនៅប្រទេសកម្ពុជា» ដើម្បីធ្វើការស្ថាបនាព្រែកជីកនេះ ។ គឺរឿងព្រែកជីកវិញតេនេះហើយ ដែលនាំឲ្យខ្មែរបំភ្លេចមិនបានពីអនុស្សាវរីយ៍ (កំពប់តែអុង) ។ តាមលោកមូរ៉ា ចៅហ្វាយខេត្តយួនដែល